

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра документознавства і музейної справи

ЗАТВЕРДЖЕНО

Проректор з навчальної роботи
проф. Гаврилюк С. В. _____

_____ 2013 р.

ОСНОВИ АНТРОПОЛОГІЇ

ПРОГРАМА
нормативної навчальної дисципліни

Підготовки бакалавра _____
(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)

Напряму 6.020302 історія;
6.020103 музейна справа та охорона пам'яток історії та культури
(шифр і назва напряму)

Луцьк – 2013

Програма навчальної дисципліни «Основи антропології» для студентів за напрямом підготовки 6.020302 історія; 6.020103 музейна справа та охорона пам'яток історії та культури
” ____ ” _____, 2013 р. – 10 с.

Розробники: Надольська В. В., доцент кафедри документознавства і музейної справи, к.і. доцент.

Рецензент: Кучинко М. М., завідувач кафедри археології, давньої та середньовічної історії України, д.і.н., професор.

Програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри документознавства і музейної справи

протокол № 1 від 29. 08. 2013 р.

Завідувач кафедри: _____ (Гаврилюк С. В.).

**Програма навчальної дисципліни
схвалена науково-методичною комісією історичного факультету**

протокол № ____ від ____ . ____ . 2013 р.

Голова науково-методичної комісії факультету (інституту) _____ (Прокопчук В. Є.).

**Програма навчальної дисципліни
схвалена науково-методичною радою університету**

протокол № ____ від ____ . ____ . 2013 р.

© Надольська В. В., 2013

Вступ

Програма навчальної дисципліни “Основи антропології” складена відповідно освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напрямку 6.020302 історія; 6.0201 музейна справа та охорона пам’яток історії та культури.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процеси антропосоціогенезу, расоутворення, етногенетичні процеси, історичні зміни антропологічної структури населення України.

Міждисциплінарні зв’язки: навчальна дисципліна читається першою для студентів першого курсу, після неї читається «Історія первісного суспільства». Проблематика курсу пов’язана міждисциплінарними зв’язками з археологією, етологією, соціальною антропологією.

Програма навчальної дисципліни складається з таких **змістових модулів:**

1. Історія антропології. Об’єкт, джерела і методи антропологічних досліджень.
2. Антропогенез, расознавство і етнічна антропологія.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Основи антропології» є з’ясування механізмів та закономірностей антропосоціогенезу, расоутворювальних етногенетичних процесів, історичних змін антропологічної структури населення України.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Основи антропології» є засвоєння студентами вузлових питань антропології, закономірностей історико-еволюційного розвитку людини, її соціальних та біологічних спільностей, суспільства; оволодіння методикою антропологічних досліджень, методологією систематики і типології, аналізу досліджуваної наукою процесів і явищ. Значне місце в курсі відводиться визначенню напрямків практичного використання результатів антропологічних досліджень в історичній та інших гуманітарних науках. Звертається увага на висвітлення теоретичних та дискусійних проблем із врахуванням найновіших досягнень сучасної вітчизняної і зарубіжної науки, на оволодіння понятійно-категоріальним апаратом антропології.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- історію антропологічної науки;
- етапи і чинники антропогенетичних процесів;
- етапи і чинники расогенезу;
- головні принципи расових класифікацій;
- антропологічну структуру населення земної кулі;
- антропологічні особливості населення України;

- понятійно-термінологічний апарат науки.
- уміти:
- застосовувати методіку антропологічних досліджень;
  - використовувати антропологічні матеріали для історичних реконструкцій;
  - аналізувати вузлові проблеми антропосоціогенезу та расогенезу;
  - за комплексом морфологічних ознак людини визначати її расову приналежність.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 108 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Історія антропології. Об'єкт, джерела і методи антропологічних досліджень.

Тема 1. Система антропологічних знань.

Термін „антропологія”, його походження і еволюція. Становлення антропології самостійної науки та окреслення її об'єктної області. Сучасні визначення зарубіжними вітчизняними вченими предметної і об'єктної областей дослідження антропології. Культура соціальна, аграрна, політична, філософська, фізична та ін. антропології. Завдання і функції антропологічної науки. Місце антропології в системі гуманітарних і природничих наук. Розділи антропології. Морфологія і фізіологічна антропологія. Антропогенез. Расознавство і етнічна антропологія. Система структурних рівнів антропологічного дослідження індивіда та груп індивідів.

Тема 2. Місце історичної антропології у системі антропологічних знань.

Взаємозв'язок антропології та історії. Предметна область історичної антропології вітчизняна і зарубіжна традиції. Прикладні проблеми історичної антропології. Періодизація історії первісного суспільства. Походження мислення і мови. Реконструкція трудової соціальної сфери життя предків людини. Палеодемографія. Співвідношення біологічних і соціальних спільностей в історії людства. Родинність стародавніх народів. Міграції і формування народів. Автохтонність у формуванні і розвитку сучасних народів. Родинність сучасних народів. Фундаментальні проблеми антропології. Проблеми морфологічної і фізіологічної динаміки людства., морфологічної диференціації та інтеграції людських рас. Демографічна динаміка людства.

Тема 3. Формування антропології як самостійної наукової дисципліни.

Накопичення антропологічних матеріалів за доби античності та в епоху середньовіччя. Перша расова класифікація людства Ф.Берньє. Натуралісти й філософи XVIII – початку XIX століття про місце людини у природі. Теорія антропогенезу Ж.-Б.Ламарка. Расознавчі студії XVIII століття.

першої половини XIX ст. Моногенізм і полігенізм. Дарвінізм та його вплив на розвиток антропологічної науки. Виникнення антропологічних товариств та їхня роль в історії науки про людину. Напрями розвитку антропології в XX ст. Англійська біометрична школа. Палеоантропологічні відкриття. Перехід від расових до популяційних досліджень. Формування та розвиток фізіологічної антропології, дерматогліфіки, одонтології

Тема 4. Розвиток антропології в Україні.

Накопичення матеріалів про антропологічні особливості населення українських земель (А.Шафонський, Д.П.Де ля Фліз та ін.). Експедиційні дослідження П.Чубинського. Федір Воєводін – засновник української антропології. Українська антропологія у 20-30-ті роки XX ст.: наукові центри, напрями досліджень, висновки вчених щодо антропологічної структури населення. Сталінські репресії та згорання антропологічних досліджень в Україні. Повоєнний розвиток антропології. Діяльність групи антропології під керівництвом І.Підоплічка, антропологічні експедиції під керівництвом В.Дяченка. Напрями розвитку вітчизняної антропології та актуальні завдання.

Тема 5. Джерела і методи антропології.

Сутність наукового джерела. Палеоантропологічні матеріали як історико-антропологічне джерело. Рівні палеоантропологічного дослідження. Антропологічна реконструкція (роботи І.Герасимова, Г.Лебединської, С.Горбенка). Зображувальні матеріали (скульптурні, графічні, художні зображення людини, поховальні маски). Писемні матеріали (хроніки, літописи, записи мандрівників і т. д.). Матеріали краніологічних і остеологічних обстежень сучасного населення. Матеріали соматологічних досліджень. Реконструкції стародавнього клімату, ландшафту, фауни і флори. Проблеми датування знахідок. Матеріали етологічних досліджень. Антропоскопія і антропометрія. Антропологічний інструментарій. Загальнонаукові методи дослідження та їх використання в антропології.

Тема 6. Палеоантропологічні дослідження.

Палеоантропологічні матеріали як наукове джерело. Антропометрія. Антропометричний інструментарій. Індивідуальний рівень палеоантропологічного дослідження. Визначення віку за статі за кістками скелета. Краніометрія та краніоскопія. Штучна деформація черепа. Реконструкція обличчя за черепом. Остеометричні дослідження. Груповий рівень палеоантропологічного дослідження. Палеодемографія. Методика збирання і транспортування кісткових решток людей під час археологічних розкопок. Система обліку, опису й архівації палеоантропологічних даних.

Тема 7. Соматологічні дослідження.

Сучасне людство: єдність і різноманіття. Міжгрупова мінливість морфофізіологічних ознак сучасних людей. Волосняний покрив і пігментація (форма і ступінь жорсткості волосся).

розвиток третинного волосяного покриву, колір шкіри. волосся, райдужки ока). Розміри голо
й будова обличчя. Зріст, пропорції, вага тіла, фізичний розвиток. Соматометрія та соматоскоп
як методи вивчення морфологічних особливостей людських популяцій. Одонтологіч
дерматогліфічні, гематологічні ознаки та їх географічний розподіл. Методика одонтологічні
дерматогліфічних і гематологічних розвідок.

Змістовий модуль 2. Антропогенез, расознавство і етнічна антропологія.

Тема 1. Місце людини у природі та її тваринні предки.

Еволюція поглядів на проблему появи людини сучасного біологічного виду. Сіміль
теорія антропогенезу. Історико-антропологічна оцінка місця людини в органічному світі
Людина як примат. Біологічні передумови гомінізації. Палеонтологічні дослідження еволю
гомінідів. Дріопітеки. Проконсули. Рамапітекоїдна гіпотеза спільного предка. Порівняльн
біохімічні дослідження про час розходження гомінідної і погідної гілок. Шимпанзоїд
гіпотеза. Сучасні проблеми палеонтологічних досліджень.

Тема 2. Ранні етапи еволюції гомінідів.

Історія вивчення австралопітеків (дослідження Р.Дарта, Ф.Тобайса, Брума, Л.Лі
Р.Кларк та ін.). Датування і локалізація знахідок. Морфологічні особливості грацильних
масивних австралопітеків. Реконструкції способу життя австралопітеків. Афарси
австралопітеки як перехідна ланка між погідними предками і ранніми представника
гомінідів. Перші представники роду Номо у Східній Африці. Історія дослідження „люди
вмілої”. Датування і локалізація знахідок. Фізичний тип „людини вмілої”, істотні морфологіч
відмінності „людини вмілої” від австралопітеків. Олдувайська культура. Проблеми таксоно
гомінідів перехідного періоду.

Тема 3. Наукові проблеми процесу гомінізації.

Характерні риси процесу гомінізації. Екологічні умови антропогенезу: ландшафтн
географічні особливості Центральної Азії та Африки. Гіпотези формування біпедії в умов
скельного ландшафту і саван. Чинники гомінізації. Погляди Ч.Дарвіна, Ф.Енгельса і сучас
наука. Теорія культурної адаптації. Критерії гомінізації (соціальний, археологічні
морфологічний). Кладогенетична схема Д.Джохансона – Т.Уайта. Проблема праатьківци
людства. Теорії африканської, центрально- і південноазіатської колиски людства.

Тема 4. Походження людини розумної.

Найдавніші люди – архантропи. Дослідження Е.Дюбуа. Головні знахідки кістков
решток архантропів. Проблеми таксономії. Нова інтерпретація ролі “Гейдельберзької людин
в еволюції роду Номо. Ашельська археологічна культура. Палеоантропи – давні люди. Голо
знахідки кісткових решток палеоантропів. Місце неандертальця в еволюції людини розумн

Мустьєрська культура. Неоантропи – викопні представники Гомо сапієнса. Ареал розселення морфологічна варіативність неоантропів. Удосконалення людиною розумною кам'яної індустрії, господарської діяльності. Гіпотези моно- і поліцентризму. Проблема часу появи Гомо сапієнса.

Тема 5. Соціальні аспекти походження людини.

Джерела реконструкції процесів соціогенезу. Передумови формування людського суспільства. Теоретичні проблеми становлення людського суспільства: проблеми соціального біологічного, початку і завершення соціогенезу, його основних етапів, сутності соціогенезу. Поява празнаряддевої діяльності. Форми об'єднання предків людини. Виробнича діяльність її вплив на процеси соціалізації. Чинники біологічної еволюції. Динаміка первісного стадію. Епоха архантропів як етап становлення людського суспільства. Освоєння вогню і його ролі в соціалізації гомінідів. Поява і розвиток прагромади. Формування первісного колективізму зародження соціальної совісті.

Тема 6. Реконструкція духовного життя стародавніх людей.

Джерела реконструкції духовного життя стародавніх людей. Виникнення тотемізму. Первісна магія. Наука про походження і сутність неандертальських поховань. Дослідження мустьєрських поховань і реконструкція абстрактних уявлень первісної людини. Розвиток раціональних знань і поява мистецтва. Верхньопалеолітичне мистецтво: знахідки, форма мистецтва, стиль.

Тема 7. Проблема терміну „раса” і расових класифікацій у сучасній антропології.

Перші класифікації і подальша розробка систематики рас (Ф.Берньє, К.Лінней, Ж.-Л.Бюффон, Ж.Кювье, Ж.Ламарк та ін). Антропологічна класифікація рас Й.Денікера та його особливості. Еволюційний принцип побудови класифікацій рас (Штратц, Монтандон, Ейкштедт, Бунак, Дебець). Найважливіші проблеми класифікації рас у сучасній антропології. Негативістський підхід у питаннях расової таксономії. Термін „раса”: еволюція поняття. Сучасні визначення терміну „раса” вітчизняними і зарубіжними науковцями: спільне і відмінне. Біологічні і соціальні категорії людських спільностей.

Тема 8. Расоутворюючі фактори.

Пристаювання людини розумної до умов навколишнього середовища. Головні морфологічні ознаки адаптивного характеру (залежність від клімату ширини носа, будова голови, губ, пігментації, форми волосяного покриву на голові, форми і розмірів тіла). Розвиток епікантуса. Поширення терморегуляторної адаптації на фізіологію людини. Значення соціальних чинників у расоутворенні, їх співвідношення з природними факторами. Поняття генетичного бар'єру соціального походження. Адаптація, акліматизація та аклімація. Гіпотези

адаптивних типів Т.І.Алексєєвої. Географічна ізоляція та змішування як фактори мінливості. Міграція і мігранти у людини.

Тема 9. Давнє населення України за даними антропології.

Найдавніші сліди життєдіяльності людей на теренах України. Шляхи первинного заселення території України. Антропологічні матеріали з верхньопалеолітичних стоянок. Кісткові рештки людей мезолітичної доби. Протоєвропейський і давньосередземноморський антропологічні типи. Носії археологічних культур неолітичної доби. Фізичний тип носіїв трипільської, середньо-стогівської, кемі-обинської культур. Енеолітичне населення Лівобережжя. Антропологічний склад племен доби бронзи. Антропологічні особливості давнього населення доби раннього заліза – пізнього середньовіччя.

Тема 10. Антропологічний склад сучасного населення України.

Дослідження української антропологічної експедиції під керівництвом В.Дяченка. Найважливіші соматологічні ознаки населення п'яти антропологічних областей України: центрально української, карпатської, нижньодніпровсько-прутської, Валдайсько-верхньодніпровсько-ільменської. Варіації найважливіших одонтологічних ознак в українських групах, виділення трьох територіальних комплексів. Підсумки дерматогліфічних досліджень та особливості трьох дерматогліфічних зон. Основні геногеографічні зони України. Відображені в антропологічному складі українського народу складних етногенетичних процесів.

3. Форма підсумкового контролю успішності навчання – залік.

4. Методи та засоби діагностики успішності навчання.

Перевірка конспектування студентами лекційних занять.

Оцінювання відповідей студентів на семінарських заняттях у формі підготовки доповідей за темою заняття, доповнень до доповідей, участі в обговоренні, презентації самостійних завдань.

Написання студентами поточних письмових тестових завдань за змістовними модулями.

Виконання та захист студентами індивідуального завдання за темою курсу.

5. Список джерел

1. Алексеев В.П. Историческая антропология и этногенез. – М., 1989.
2. Алексеев В.П. Историческая антропология. Учебное пособие. – М., 1979.
3. Алексеев В.П. Становление человечества. – М., 1984.
4. Алексеев В.П. Osteometria: методика исследований. – М., 1966.
5. Алексеев В.П., Дебеч Г.Ф. Краниометрия: Методика антропологических исследований. – М., 1964.

6. Андреев И.Л. Происхождение человека и общества. – М., 1988.
7. Антропология: хрестоматія / [авт. сост. Л.Б. Рыбалов, Т.Е. Россолимо]. – М. : МОДЕК, 2003.
8. Борисова О.В. Соціально-історична антропология: навч. посібник. – Луганськ : Альма-матер, 2007.
9. Бунятян К.П. Давнє населення України: навчальний посібник. – К., 1999.
10. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. – К. : Мистецтво, 1995.
11. Данилова Є.І., Сегеда С.П. Людина та її розвиток. – К., 1985.
12. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. – К., 1965.
13. Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. – Прага, 1983.
14. Зиневич Г.П. Очерки палеоантропологии Украины. – К., 1967.
15. Зиневич Г.П. Человек изучает человека. – К., 1988.
16. Зубов А.А. Одونتология: Методика антропологических исследований. – М., 1968.
17. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза. – М., 1983.
18. Клакхон Клайд Кей Мейбен. Зеркало для. – Евразия, 1998. – (Введение в антропологию).
19. Кондукторова Г.С. Антропология древнего населения Украины. – К., 1972.
20. Констэбл Дж. Неандертальцы. – М., 1978.
21. Лукьянова И.Е. Антропология: учеб. [для студ. вузов]. – М. : ИНФРА, 2009.
22. Ламберт Д. Доисторический человек: Кембриджский путеводитель. – Л., 1991.
23. Мажуга П.М., Хрисанфова Е.Н. От вероятного к очевидному. – К., 1989.
24. Методологические аспекты исследования антропогенеза. – К., 1990.
25. Придо Т. Кроманьонский человек. – М., 1979.
26. Сегеда С.П. Антропология: підруч. [для студ. гуманіт. спец. ВНЗ]. – К. : Либідь, 2009.
27. Сегеда С.П. Антропология: [навч.посіб]. – К. : Либідь, 2001.
28. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: Етногенетичний аспект. – К., 2001.
29. Сегеда С. У пошуках предків. Антропология та етнічна історія України. – К. : Наш час, 2012.
30. Семенов Ю.И. Введение во всемирную историю. Вып.1. Проблема и понятийный аппарат. Возникновение человеческого общества. – М., 1997.
31. Ситник О. Культурна антропология: походження людини і суспільства: посіб. для студ.. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012.
32. Тегако Л.И. Практическая антропология : [учеб. пособие]. – Феникс, 2003.
33. Тегако Л.И. Антропология : [учеб. пособ.]. – М., 2004.
34. Харитонов В.М. Антропология : учеб. [для студ. вузов]. – М. : ВЛАДОС, 2004.
35. Хомутов А.Е. Антропология: [учеб. пособие]. – Ростов на Дону : Феникс, 2003.

36. Хрисанфова Е.В., Перевозчиков И.В. Антропология (учеб. для биол. спец. вузов). – М.: Форум-ИНФРА, 1991.
37. Шершнева Л.П. Основы прикладной антропологии и биомеханики. – М.: Форум-ИНФРА, 2004.
38. Юрій М.Ф. Антропология: [навч. посіб.]. – К.: Декор, 2008.